

ELIAS, Hendrik Jozef, advocaat, historicus en politicus (Machelen [Brabant] 12 juni 1902 - Ukkel 2 februari 1973).

Elias volgde de Grieks-Latijnse humaniora aan het bisschoppelijk Collège de Notre Dame du Bon Espoir te Vilvoorde. In 1918 werd zijn vader wegens activisme als beambte bij de posterijen ontslagen. Van 1919 tot '23 studeerde Elias, in moeilijke financiële omstandigheden, te Leuven geschiedenis.

Hij legde al zijn examens af met de grootste onderscheiding en doctoreerde op het proefschrift over Kerk en Staat in de Zuidelijke Nederlanden onder de aartshertogen Albrecht en Isabella. Prof. Cauchie had hem een benoeming beloofd aan het Istituto Storico Belga te Rome en een professoraat te Leuven in het vooruitzicht gesteld. Prof. Cauchie overleed echter in 1922 en prof. Leo van der Essen kon deze belofte niet inlossen. Zo werd Elias in september 1923 leraar ad interim aan het atheneum te Brugge (Waalse sectie). Met het vooruitzicht op een professoraat in de rechtsgeschiedenis te Leuven legde hij in 1924 voor de Centrale Examencommissie de examens voor de kandidatuur in de rechten af. In 1925 won hij een reisbeurs in de Reisbeurzenwedstrijd van de Staat en in september 1926 vertrok hij naar Rome, waar hij gedurende negen maanden werkte in de Vaticaanse archieven, hoofdzakelijk in de nunciatuurberichten uit de Zuidelijke Nederlanden. Vervolgens verbleef hij te Luxemburg en te Parijs voor archiefonderzoek en te Bonn, waar hij seminaries volgde aan de universiteit. In januari 1928, terug in België, werd hij leraar aan het atheneum te Gent (Waalse sectie). Hij zette te Gent zijn studie in de rechten voort en promoveerde er in 1929 tot doctor in de rechten. In 1930 werd door prof. L. van der Essen de kandidatuur van Elias voor een leerstoel in de moderne geschiedenis te Leuven voorgedragen. In zijn plaats werd de Waal Emile Lousse benoemd, en wel in de Vlaamse afdeling. Tegen deze benoeming kwam fel protest van de Vlaamse studenten, doch zonder resultaat. De Belgische bisschoppen kwamen niet terug van hun beslissing. Hiermee was de kans op een wetenschappelijke loopbaan voor Elias verkeken, aanzien ook te Gent in 1926 H. van Houtte, die aanvankelijk verklaard had niet in het Nederlands te kunnen doceren, benoemd was in de plaats van Elias. In 1931 nam deze ontslag als leraar en liet zich te Gent als advocaat inschrijven aan de balie. Bij de parlamentsverkiezingen van 27 november 1932 werd hij in het arrondissement Gent-Eeklo tot volksvertegenwoordiger gekozen op de lijst van de Vlaams-nationalisten.

Elias had toen reeds een aantal publikaties op zijn naam en had zich een grote wetenschappelijke faam als historicus verworven. Op aandrang van prof. Cauchie ging zijn aandacht aanvankelijk naar een welbepaalde periode uit onze geschiedenis: de Zuidelijke Nederlanden na de scheiding. Hij publiceerde een aantal wetenschappelijke bijdragen in Vlaamsche Arbeid, Bijdragen tot de Geschiedenis, Revue Belge de Philologie et d'Histoire, Annales de la Société d'Emulation de Bruges, Bulletin de l'Institut historique belge de Rome e.a.

In 1931 verscheen zijn boek over Kerk en Staat onder Albrecht en Isabella. Doch anderzijds ging zijn belangstelling naar de geschiedenis van de V.B. en naar onze nationale geschiedschrijving. In 1926 publiceerde hij een studie over Het nationaal gevoel in de Nederlandsche historische liederen der 16^e eeuw, in het tijdschrift Vlaamsche Arbeid. Op de Vlaamsche Filologen-congressen te Gent (1926) en te Leuven (1928) hield hij lezingen over de geschiedschrijving van de V.B. In 1930 verscheen een artikel over de Vlaamsche Gedachte in Vlaamsche Arbeid en in 1931 een artikel over De Geschiedenis der Nederlanden, Nieuwe richtingen en inzichten in Dietsche Warande en Belfort. In 1932

schreef hij voor de tweede uitgave van Vlaanderen X door de eeuwen heen het hoofdstuk over het ver- X leden van het Vlaamse volk en publiceerde hij het X essay Onze wording tot natie. In 1940 zou hij nog X een boek publiceren over Priester Daens. X

Elias was reeds vóór 1931 geëngageerd in de Vlaamse strijd. Het was vanwege zijn Vlaams-nationale overtuiging, dat hij niet benoemd werd tot hoogleraar te Leuven. Op de vraag van Mgr. Ladeuze, rector magnificus, „Elias, est-il sûr au point de vue patriotique?“, had hij geantwoord met Frans van Cauwelaert te citeren: „Indien ik ooit te kiezen heb tussen Vlaanderen en België, dan kies ik Vlaanderen, want ik sta bij mijn volk.“ Elias was medewerker aan de weekbladen Vlaanderen en Jong X Dietschland. Hij was voorzitter van het Vlaamsch X Studiecomité voor politieke, sociale en culturele aangelegenheden, te Brussel in 1929 gesticht door een groep Vlaams-nationalistisch gezinde intellectuelen. Het verslag over Het vraagstuk Groot-Nederland was van zijn hand. Uit dit Studiecomité is later het initiatief gekomen tot het uitgeven van het weekblad Nieuw-Vlaanderen, dat een belang- X rijke politieke rol gespeeld heeft (z. Concentratie). Elias was democraat en als zodanig tegenstander van het fascisme, dat in de V.B. geïntroduceerd werd door Joris van Severen. Hij had dan ook te Gent de zijde gekozen van Jef Vermeulen, die er de leiding had van de Vlaamsch Nationale Volkspartij, tegen het Verdinaso, waarvan Wies Moens X toen te Gent de vaandeldrager was. De toestand in het Vlaams-nationale kamp was gekenmerkt door grote verdeeldheid en verwarring. De verkiezingen van 1932 stonden daarenboven in het teken van de schoolstrijd („de schone ziel van 't kind“) en de Vlaams-nationalisten verloren drie van hun elf kamerzetels. Doch te Gent, waar zij sedert 1921 geen mandataris meer hadden en waar hun lijst, aangevoerd door Wies Moens, in 1929 slechts 5.875 stemmen behaald had, kregen zij 15.254 stemmen en twee kamerzetels: Elias en Jozef Delille waren gekozen. Als volksvertegenwoordiger herkozen in 1936 en '39, telkens in het arrondissement Gent-Eeklo, heeft Elias onafgebroken in de politieke strijd gestaan en een belangrijke rol gespeeld. In het parlement kwam hij hoofdzakelijk tussenbeide bij de jaarlijkse bespreking van de Rijksbegroting en bij de behandeling van financiële wetsontwerpen, alsook naar aanleiding van regeringsverklaringen. Hij hield enkele interpellaties, o.m. in 1933 over de regeringspolitiek en de volmachtswetten; in 1936 over de vijandige houding van de regering tegenover het Vlaamsch Nationaal Verbond (VNV) (deze interpellatie werd in brochurevorm uitgegeven onder de titel: De regering ver- X klaart ons de oorlog. Het VNV antwoordt); in X 1938 over het niet-naleven van de taalwetgeving. Elias had een groot aandeel in de totstandkoming en de organisatie van het VNV waarvan de oprichting door Staf de Clercq in een proclamatie van 8 oktober 1933 aangekondigd werd. Vrijwel alle programmabrochures (o.m. De Dietsche Volks- X staat, 1935, en Hier is het VNV. Doelstelling en X Programma, 1937), alsook de landdagredevoerin- X gen van de leider van het VNV, Staf de Clercq, werden door Elias geschreven. Evenwel moet men er rekening mee houden, dat er wijzigingen aangebracht werden in zijn teksten, zodat hij zelfs weigerde er zijn naam bij te laten vermelden. Elias

behoorde met H. Borginon, G. Romsee e.a. tot de gematigde vleugel van de zgn. Demo-federalisten (z. VNV). Elias was democraat en federalist. Als Groot-Nederlander op cultureel gebied en als historicus beschouwde hij, een man van reële politiek, het Groot-Nederlandisme (het streven naar de vorming van een Groot-Nederlandse staat, waarin Vlaanderen en Nederland verenigd zouden worden) als utopisch en in de gegeven omstandigheden politiek onvruchtbaar. Hij wenste de oplossing van het nationaliteitenconflict in België door hervorming van de Belgische eenheidsstaat tot een federale staat, waarin het Vlaamse volk een eigen publiekrechtelijk statuut zou verkrijgen. Voor de verwezenlijking van zijn opvattingen heeft hij zich ingespannen, aan de ene kant in het VNV, aan de andere kant door toenadering tot de Katholieke Vlaamsche Volkspartij (KVV) in het teken van de zgn. concentratiepolitiek. In 1936 scheen de door hem gevoerde politiek het te zullen halen, toen het beginselakkoord tussen het VNV en de KVV op 8 december 1936 ondertekend werd. Elias was een van de onderhandelaars en een van de ondertekenaars van dit akkoord, dat evenwel niet uitgevoerd werd.

Naarmate de internationale toestand somberder werd en de oorlogsbedreiging toenam, ontstond een situatie waarin het VNV meer en meer geïsoleerd werd. Het onmiskenbare verval van de parlementaire democratie en de crisis van het regime waren er oorzaak van dat Elias, zoals velen, tot het inzicht kwam dat hervormingen wenselijk waren. In de geest van de tijd heeft hij deze noodzakelijk geachte vernieuwing gezocht in de richting van het corporatisme en van de zgn. organische volksstaat. Elias heeft loyaal de neutraliteitspolitiek gesteund in de hoop dat ons land buiten de oorlog zou kunnen blijven. Hij werd op 10 mei 1940 niet gearresteerd, hoewel zijn naam aanvankelijk op de lijsten van auditeur-generaal W. Ganshof van der Meersch voorkwam. Hij vernam later dat zijn naam geschrapt was door de procureur-generaal te Gent. Op 14 mei was hij aanwezig op de vergadering van de parlamentsfracties van het VNV, waar de beslissing genomen werd: „geen tweede activisme”.

Bij de capitulatie was Elias in Gent. Na de capitulatie werden pogingen in het werk gesteld om hem te betrekken bij de vorming van een regering. Hij had gesprekken met de kabinetschef van de Koning, graaf Capelle, met Hendrik de Man, met graaf Lippens e.a.

Te Gent kwam het probleem van het burgemeesterschap aan de orde. Burgemeester Vander Stegen was naar Frankrijk gevlucht en nam na zijn terugkeer ontslag. Aanvankelijk was Elias geen kandidaat en deed hij zelfs een demarche bij secretaris-generaal Vossen om de kandidatuur van Germain Lefever, voorzitter van het Verbond van Vlaamse Oud-Strijders (VOS) aan te bevelen. Er ontstonden verwikkelingen en door een eenparige stemming van de Raad van Leiding van het VNV werd Elias ertoe genoopt zelf zijn kandidatuur te stellen. Toen secretaris-generaal Vossen weigerde hem te benoemen, werd hij op 30 december 1940 door de Militär-Verwaltung aangesteld tot commissaris-burgemeester van Gent. Hij heeft als burgemeester, met de medewerking van de voor-oorlogse schepenen, onder wie Eduard Anseele, de stad op voor-

beeldige wijze bestuurd tot zijn benoeming als leider van het VNV.

In de niet voorziene en totaal gewijzigde omstandigheden na de Blitzkrieg in het Westen heeft Elias onder voorbehoud de collaboratiepolitiek van Staf de Clercq en het VNV goedgekeurd en er zijn medewerking aan verleend. Dit voorbehoud betrof het al te eigenmachtig optreden van Staf de Clercq – de politiek van het voldongen feit – en de initiale en kapitale fout dat Staf de Clercq zich al te ver geëngageerd had zonder waarborgen. Zeer vroeg is Elias zich bewust geweest van het gevaar dat dreigde uit de hoek van de Algemeene SS-Vlaanderen en van de DeVlag. Het lidmaatschap van de Algemeene SS werd reeds door Staf de Clercq onverenigbaar verklaard met het lidmaatschap van het VNV. De verhouding tot de DeVlag bleef onzeker. Reeds in de zomer van 1941 hield Elias, ter gelegenheid van een ontvangst op het stadhuis te Gent van de deelnemers aan een landdag van de DeVlag, een toespraak die het effect had van een bom: uitdrukkelijk en scherp veroordeelde hij iedere verduitsings- of annexatiepolitiek. Herhaaldelijk heeft hij de Vlaams-nationalistische ideologie, het recht op een eigen volksbestaan, in zijn redevoeringen verdedigd (z. o.m. zijn rede op de Landdag van het VNV-Studentenfront te Gent op 14 april 1943). Staf de Clercq, hevig ontmoedigd en verbitterd door de voortdurende strijd die hij tegen bepaalde Duitse instanties te voeren had, verklaarde aan Elias, enkele maanden voor zijn overlijden, dat hij van plan was ontslag te nemen als leider van het VNV en verzocht hem, bij wijze van overgang, samen met hem de leiding op zich te nemen. Elias weigerde op dit verzoek in te gaan. Na het overlijden van Staf de Clercq had te Brussel in het hoofdkwartier van het VNV een spoedvergadering plaats van de Raad van Leiding. Een protocol van deze vergadering is bewaard gebleven. Al de aanwezigen, in de eerste plaats de secretarissen-generaal V. Leemans en G. Romsee, drongen er ten sterkste op aan dat Elias, die bedenktijd vroeg, onmiddellijk en zonder uitstel de opvolging zou aanvaarden. Later is uit de briefwisseling tussen Reichsführer SS Himmler en Regierungspräsident Reeder gebleken, dat Himmler inderdaad ten zeerste ontstemd was over de aanstelling van Elias tot leider van het VNV en deze aanstelling had willen verhinderen.

Het beleid van Elias als leider van het VNV – hij kwam op 23 oktober 1942 in die functie – is erop gericht geweest tot een klare toestand te komen en van Duitse zijde waarborgen te verkrijgen. Deze politiek heeft geleid tot een steeds scherper conflict met de SS-instanties. Hij had ook te strijden tegen verzet in eigen rijen. Er was een dissidentie in de jeugdbeweging, hoofdzakelijk om Groot-Nederlandse motieven. Er was de brief van pater Callewaert aan de leden van de Raad van Leiding. Er was het ontslag van prof. dr. Frans Daels als lid van de Raad van Leiding en de brief die hij toen schreef aan Elias. De arrondissementsleider van het VNV te Gent, tevens schepen aldaar, nam ontslag en motiveerde zijn houding schriftelijk. Zo ontving Elias ook een brief van drie atheneumleraren uit Mechelen. Dit alles waren uitingen van de grote onrust, de vertwijfeling die heerste in de Vlaams-nationalistische kringen ten opzichte van de Duitse politiek.

Ongetwijfeld heeft Elias zich voor het probleem gesteld gezien van het radicaal staken van de collaboratiepolitiek. In zijn conflict met de SS lag trouwens het risico besloten dat het VNV verboden en hij zelf gearresteerd zou worden. Op 7 mei 1943 schreef Elias een indrukwekkende brief aan Reeder waarin hij zijn grieven samenvatte en als het ware een ultimatum stelde. Op 14 augustus 1943 nam hij de beslissing alle betrekkingen met de SS te verbreken: hij vaardigde het verbod uit nog te werven voor de Waffen-SS of medewerking te verlenen aan initiatieven waarbij de SS betrokken was. De bedoeling was een openlijk conflict uit te lokken. Er kwam evenwel geen reactie. Pas eind 1943 had Elias een onderhoud met Jungclaus en werd een onderhoud met Himmler in het vooruitzicht gesteld. Een ontmoeting met Himmler had plaats in februari 1944, in de buurt van Salzburg, evenwel zonder enig resultaat, daar zowel Elias als Himmler op hun standpunt bleven.

Het kan verwondering wekken dat Elias onder deze omstandigheden geen eind gemaakt heeft met de collaboratiepolitiek. Enkele elementen ter verklaring van zijn houding kunnen vermeld worden. Het VNV had door de collaboratiepolitiek en de politiek van machtsverovering binnen de Belgische Staat een zware verantwoordelijkheid op zich geladen in het bestuur van het land. Talrijke hogere ambtenaren, verscheidene provinciegouverneurs, honderden burgemeesters, duizenden ambtenaren waren exponenten van het VNV. Vooral de hogere ambtenaren drongen er ten sterkste op aan de collaboratiepolitiek voort te zetten in het belang van de bevolking, om de val van de Militärverwaltung en een chaos te vermijden. Er was ook het tragisch probleem van het lot der Oostfrontvrijwilligers, waarvoor het VNV een zware morele verantwoordelijkheid droeg. Een niet te verwaarlozen factor is de rol van de zgn. derde hypothese: geen Duitse overwinning, geen volledige Duitse nederlaag, maar een vrede door overleg in het westen, met ontruiming van de Westeuropese landen door Duitsland, zonder onmiddellijke ontscheping van geallieerde troepen. In deze veronderstelling werd de mogelijkheid onder ogen gezien dat het VNV de orde zou handhaven en een rol zou kunnen blijven spelen. Het was in Duitsland, in september 1944, dat Elias officieel aan Grohé en Reeder meegedeeld heeft dat hij iedere politieke activiteit staakte en weigerde mee te werken met de zgn. Landsleiding. Ingevolge een brief van J. van de Wiele, gesteund door een brief van Cyriel Verschaeve, aan Himmler, waarin hij beschuldigd werd van tegenwerking en op zijn arrestatie werd aangedrongen, kreeg Elias eind 1944 bevel zich te Berlijn aan te melden op het Reichssicherheitshauptamt. Hij werd voor de keus gesteld mee te werken met de Landsleiding of te worden gearresteerd. Toen hij op zijn standpunt bleef, werd hem meegedeeld dat hij mocht terugreizen naar Lippstadt, waar hij verbleef, doch zich ter beschikking moest houden. Op 10 januari 1945 werd hij te Lippstadt opgehaald en overgebracht naar het Kleines Walsertal, nabij Oberstdorf in Zuid-Duitsland, waar hij geïnterneerd werd in het Ifen-Hotel.

Op 2 mei 1945 bereikten Franse troepen Oberstdorf. Op 27 mei werd Elias, nadat hij zich bekend gemaakt had, gearresteerd en tot 16 oktober verbleef hij in diverse interneringskampen. Op die

datum werd hij door twee officieren van de Belgische Militaire Veiligheid afgehaald en naar Brussel overgebracht, waar hij op 20 oktober aankwam. Ondertussen was hij reeds op 26 maart bij verstek ter dood veroordeeld bij vonnis van de krijgsraad te Gent. De substituut van de krijgsauditeur, prof. E. Spanoghe, was met de instructie van zijn zaak gelast. Na een langdurig onderzoek verscheen hij opnieuw voor de krijgsraad te Gent in maart en april 1947. De behandeling der zaak nam verscheidene zittingen in beslag. Elias werd verdedigd door de advocaten Felix Beeckman, Jozef de Meester en Frans van der Elst. Bij vonnis van 14 mei 1947 werd het doodsvonniss bevestigd. In beroep werd de zaak behandeld voor het krijgshof te Gent op 19 en 20 september 1947. Bij arrest d.d. 16 oktober 1947 werd het vonnis bekrachtigd en een voorziening in cassatie werd verworpen op 2 februari 1948. Pas drie jaren en vijf maanden later werd de doodstraf bij gratiebesluit van de Regent d.d. 2 april 1951, onder minister van justitie L. Moyer-soen, veranderd in levenslange hechtenis. In het najaar van 1959 werd Elias in zorgwekkende gezondheidstoestand van de gevangenis van St.-Gillis (Brussel) overgebracht naar de St.-Elisabethkliniek te Ukkel. Op de vooravond van Kerstmis 1959 werd hij om gezondheidsredenen in voorlopige vrijheid gesteld.

Reeds in zijn meer dan veertienjarige gevangenschap was Elias teruggekeerd tot de historische wetenschap en deed voorbereidend werk voor de van 1963 tot '65 verschenen vier delen van zijn *Geschiedenis van de Vlaamse Gedachte*, een werk dat bekroond werd met de Prijs der Vlaamse Provincies en met de F. van Cauwelaertprijs. Hierdoor bevestigde hij zijn faam als historicus. In 1969 publiceerde hij *Vijfentwintig jaar Vlaamse Beweging 1914/1939* (eveneens vier delen) (z. *Historiografie van de V.B.*).

WERKEN: Artikelen in tijdschriften en verzamelwerken: *Justus Lipsius over staatsgodsdienst en gewetensvrijheid*, in *Vlaam-sche Arbeid* (1923); - *De politici in de Zuidelijke Nederlanden op het einde der 16e en bij het begin der 17e eeuw*, in *Bijdragen tot de Geschiedenis* (1922-'23); - *L'Elise et l'Etat. Théories et controverses dans les Pays-Bas catholiques au début du 17e siècle*, in *Revue Belge de Philologie et d'Histoire* (1926); - *Het nationaal gevoel in de Nederlandsche historische liederen der 16e eeuw*, in *Vlaam-sche Arbeid* (1926); - *Het oordeel van een tijdgenoot over de hernieuwing van het Twaalfjarig Bestand*, in *Annales de la Société d'Emulation de Bruges* (1925); - *De ketterij in de Zuidelijke Nederlanden onder Albrecht en Isabella. Een eigenaardig geval te Brugge in 1668*, in *Annales de la Société d'Emulation de Bruges* (1926); - *Voor een geschiedenis der Vlaamsche Beweging* (lezing op het achtste Vlaams Philologencongres te Gent, 1926); - *La nonciature de Guido Bentivoglio, archevêque de Rhodes, à Bruxelles*, in *Bulletin de l'Institut historique de Rome* (1928); - *Het onderwijs in de geschiedenis aan onze Middelbare Scholen*, in *Onze Jeugd* (1928); - *Bijdragen tot de geschiedenis der Vlaamsche Beweging* (lezing op het Vlaams Philologencongres te Leuven, 1928); - *De Antwerpsche uitgave van Prospero Farinacci's Tractatus de Haeresi, 1616*, in *De Gulden Passer* (1928); - *De Vlaamsche Gedachte*, in *Vlaam-sche Arbeid* (1930); - *Le renouvellement de la Trêve de Douze Ans entre l'Espagne et les Provinces Unies. La mission du chancelier Pecquius à La Haye, 1621*, in *Hommage à Dom Ursmer Berlière* (1931); - *De geschiedenis der Nederlanden. Nieuwe richtingen en inzichten*, in *Dietsche Warande en Belfort* (1931); - *Het verleden van het Vlaamsche Volk*, in *Vlaanderen door de eeuwen heen* (1931-'32). - Boeken: *Kerk en staat in de Zuidelijke Nederlanden onder de regering der Aartshertogen Albrecht en Isabella* (1931); - *Onze wording tot natie* (1932); - *Priester Daens en de Christene Volkspartij 1893-1907* (1940); - *Geschiedenis van de Vlaamse Gedachte*, 4 dln. (1963-'65; 1970-'71 tweede uitgave); - *Vijfentwintig jaar Vlaamse Beweging 1914/1939*, 4 dln. (1969; 1971-'72, tweede uitgave).

LITERATUUR: E. de V. [= A. de Bruyne], *Uit het dossier van 't Pallieterke*. Dr. H.J. Elias, in *'t Pallieterke* (11, 18, 25 sep.

tember en 2, 9, 18 en 23 oktober 1969); - A.W. Willemsen, *Het Vlaams-nationalisme. De geschiedenis van de jaren 1914-1940* (1969, tweede uitgave); - R. de Schryver, *Een kwart eeuw Vlaamse Beweging en Vlaams-nationalisme*, in *Wetenschappelijke Tijdingen*, jg. 29, nr. 2 (1970, kol. 103-120).

FRANS VAN DER ELST